

*Петро Васильович ІВАНИШИН,
аспірант кафедри української літератури Дрогобицького
державного педагогічного університету ім. Івана Франка*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНО-ДУХОВНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Приблизно півстоліття тому філософ Микола Бердяєв прийшов до висновку: „Витоки людини лише частково можуть бути зрозумілі і раціоналізовані. Таємниця особистості, її єдиності нікому не зрозуміла до кінця. Особистість людська більш таємнича, ніж світ. Вона і є цілий світ. Людина – мікрокосм і містить у собі все“ [2, 257].

Об'ємно інтерпретувати будь-який художній текст вважаємо неможливим без попередньої експлікації фундаментального поняття, що стало фактом і фактором буття як письменника, так і його літературних суб'єктів. Саме воно є одним із тих засобів, що допомагають „зрозуміти“ і „раціоналізувати“ „витоки людини“, окреслити „таємниці особистості“ і верифікувати той „мікрокосм“, що „містить у собі все“. Ідеться про поняття національно-духовної ідентифікації.

Оскільки науково-філософське осмислення національно-духовної ідентифікації ще не стало аксіальним феноменом гносеологічного дискурсу, вважаємо за потрібне подати основні параметри аналізованого терміну. Параметрування проходитиме через актуалізацію ряду важливих аспектів, моментів та елементів явища, шляхом використання досягнень філософії, соціології, психології, політології, культурології та філології, не претендуючи на вичерпність та остаточність.

Численні довідкові джерела виводять „ідентифікацію“ від латинських слів: *identicus* – тотожний та *identifico* – ототожнюю. Враховуючи це, варто дослідити суть феномену, відштовхуючись від аналізу фундаментальної філософської категорії тотожності, зокрема її інтерпретації німецьким філософом Мартіном Гайдеггером у його роботі „Закон тотожності“.

М.Гайдеггер досліджує категорію ідентичності („тотожності“, „самості“, „єдності“) в системі координат водночас метафізичній та екзистенціалістичній. Спираючись на Платона та Парменіда, філософ розглядає закон тотожності („будь-яке А є тим самим“

($A=A$) як закон буття: „всякому суццюму як такому притаманна тотожність, єдність із самим собою“ [25, 71]. Водночас людина і буття „ввірені одне одному“ [25, 74]. Ця „ввіреність“ забезпечується „стрибком“ [25, 75] та „Подією“ [25, 78].

Підбиваючи підсумки, М.Гайдеггер зазначає: „Вчення метафізики представляє тотожність як основну рису буття. Тепер виявляється: буття і мислення належать разом тотожності, сутність якої виводиться із зумовленості взаємоприналежності, котру ми називаємо Подією. Сутність тотожності є власністю того, що збувається“ [25, 78].

Наступний момент, котрий варто уточнити, стосується „зовнішньої структури“ (К.Леві-Строс) глибинного й універсального онтологічно-екзистенційного „закона тотожності“. Ідеться вже про тотожність (ідентичність) не абстрактної онтологічної сутності, а колективного індивіда, національного „Я“.

Поль Рікер у „Конфлікті інтерпретацій“ вказує на „залежність самості від існування“ [19, 35]. Англійський мислитель Ентоні Д.Сміт екстраполює „існування“ у площину національного буття й осмислює індивіда в категоріях „національної ідентичності“. Е.Сміт розглядає людське „Я“ як сукупність різноманітних „ідентичностей та ролей“ (родинної, територіальної, класової, релігійної, етнічної, родової тощо), а націю – як один з видів „колективної культурної ідентичності“ [22, 23]. Причому, „з усіх колективних ідентичностей, що їх тепер поділяють люди, національна ідентичність, мабуть, найважливіша і найповніша“, а „інші типи колективної ідентичності – класова, родова, расова, релігійна – можуть накладатися на національну ідентичність або поєднуватися з нею“ [22, 49].

Вагомість атрибуту ідентичності („національного“) передбачає уточнення поняття „нація“ як „ядерного“ (Ю.Лотман). Український націоналог Ольгерт Бочковський вважав, що „нація, безсумнівно, належить до найскладніших витворів людського співжиття, природу та суть якої важко збагнути“ [4, 11]. Однак і світовий (Руссо, Віко, Гердер, Берк, Фіхте, Мадзіні, Мішле, Карамзін та ін.), і вітчизняний (Т.Шевченко, Леся Українка, І.Франко, О.Кониський, М.Міхновський, В.Липинський, Д.Донцов, М.Сціборський, Ю.Липа, Є.Маланюк та ін.) філософський, історіософський, митецький та науковий дискурси активно розробляли і розробляють проблему нації.

Чимало сучасних визначень (часто нечітких і приблизних) понять нації чи народу (етносу) перегукуються із основними

атрибутами нації італійського соціолога Паскуале Манчіні, котрий виділяв: спільну територію, спільне походження, спільну мову, спільні звичаї і побут, спільні переживання і спільну історичну минувшину, спільне законодавство і спільну релігію. А „подихом“, що оживляє націю є, в його інтерпретації, „національна свідомість“ [4, 50]. Інші мислителі утверджували власні націотворчі домінанти; це – дух народу – Й.Гердера, воля – Е.Ренана, духовний принцип – Й.Фіхте, рідна країна С.Герберта, територія Р.Моніє, земля Ф.Рацеля, мова – Б.Клінберга, пасіонарність – Л.Гумільова, держава В.Липинського, вибрана меншість – Х.Ортеги-і-Гасета та Д.Донцова тощо.

Приниження ролі нації та розмитість (чи викривленість) цього поняття у теоріях марксизму та позитивізму мають насправді національно-ідеологічні мотиви, щоправда, приховані. „Позитивістичне розвінчання й заперечення ролі націй, – зазначає з цього приводу Юрій Шерех, – на практиці показалося ствердженням націй і національного, тільки не всяких націй і всякого національного, а великонацій і великонаціонального“ [26,70].

Наше розуміння нації близьке до того, котре висловив свого часу Микола Бердяєв, поєднавши чинники природно-генетичний та духовно-культурний: „Національність – складне історичне утворення, вона формується як результат кровного змішування рас і племен, багатьох перерозподілів земель, із якими вона зв'язує свою долю, і духовно-культурного процесу, який витворює її неповторний образ“ [3,156]. Таке розуміння схоже на те, що побутує у працях сучасної лінгвонаціології, політології, культурології тощо.

Нація розглядається як „найвища природна форма об'єднання людей“ [11,114]. В історичній перспективі „шлях від роду до нації позначений поступовим зменшенням ролі органічної (кровної) і, відповідно, збільшенням ролі духовної спорідненості як основи почуття солідарності“ [17,16]. Зрештою, „нація – це природно-соціальна спільнота людей, об'єднаних довкола ідеї свободи“ [10,35].

Уточнення наступних трьох моментів знімає протиріччя між етнічним, генетичним, політичним та ін. поняттями нації: „По-перше, ...нація – це спільність не просто етнічна, а передусім ідейна. По-друге, ... вона виникає і тримається на дії двох чинників різного характеру – природно-соціального і духовно-конвенціонального. (...) По-третє, ...національна єдність людей – усвідомлена і дієва“ [10, 36].

Окрім розглянутого нами історичного виміру нації як природно-духовної єдності людей, слід виділити ще й ідеальний вимір, у якому нація постає як метафізична ідея. Таке бачення близьке до традиції платонівських „ейдосів“ – ідей, юнгівських архетипів чи, скажімо, до гердерівського „генія“. „За Гердером, кожна нація має свій особливий „геній“, свій власний спосіб мислення, дії і спілкування, і нам слід докласти зусиль, аби наново відкрити той неповторний геній і особливу ідентичність там, де вони втрачені...“ [22, 83] – пише Ентоні Сміт.

Екзегеза поняття національної ідентичності неможлива без окреслення двох її опорних констант – національної ідеї та націоналізму.

У європейській традиції ідея є тією категорією, „що відображає таємний факт онтологічної єдності суб'єкта з об'єктом“ [20, 58]. Нація як „динамічна субстанція“ (М.Бердяев) у цьому плані відкриває свій діалектичний характер: „Ідея, що стала буттям, і буття, що народило ідею, це два основні полюси явища нації“ [18, 172] (Л.Ребет).

„Ми говоримо про національну ідею, – зазначає єврейський мислитель Мартін Бубер, – коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю й призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі“ [8, 8].

Таким чином, національною ідеєю просякнутий увесь національний універсум. У предметно-чуттєвому світі саме нація є тим амбівалентним буттям, котре водночас і породжує національну ідею і породжуване нею. Перетворення народу в націю досягається шляхом актуалізації національної ідеї. В українській історії таку актуалізацію (в художній формі) здійснив Тарас Шевченко. Саме від цього основоположника українського націоналізму бере початок сучасна (модерна) українська нація, як політичний факт і фактор.

Націоналізм явище об'ємне і структуроване, значно ширше за просто „політичний принцип“ (Е.Гелнер). Він „означає пробудження нації та її членів до свого справжнього „колективного Я“, так, що вона (й вони) коритимуться тільки „внутрішньому голосові“ очищеної спільноти“ [22, 84-85].

Історичний досвід різних народів тільки підтверджує на перший погляд парадоксальний висновок англійського дослідника про те, що „націю та національну ідентичність слід розглядати як витвір

націоналізму“ [22, 99]. Бо справді, нація виникає тоді, коли виникає боротьба за національну ідею й існує доти, доки існують люди, готові жертвувати собою за той духовно-природний комплекс ознак, що робить людей нацією.

Категорії „тотожності“, „нації“, „національної ідеї“ та „націоналізму“ є фундаментальними елементами у структурі поняття „національна ідентичність“. Але тотожність як статичне формування у казуальному плані передбачає наявність ототожнення як процесу, що уможливує існування ідентичності. Таким процесом виступає національна ідентифікація.

Термін „ідентифікація“ активно був впроваджуваний у новітній філософсько-науковий дискурс психоаналізом Зигмунда Фрейда. Австрійський вчений вважав ідентифікацію „найбільш раннім проявом емоційного зв'язку з іншою особою“ [24, 449]. Психолог уточнював, що ідентифікація – це несвідомий (підсвідомий, позасвідомий) процес, „котрий відіграє першорядну роль для нашого розуміння чужорідності Я інших людей“ [24, 451-452]. Внаслідок цього процесу формується власне Я за подобою іншого, взятого як зразок [24, 450].

Колективна ж ідентифікація відбувається тоді, коли певна кількість індивідів роблять „своїм Я-ідеалом один і той самий об'єкт і внаслідок цього у своєму Я між собою ідентифікуються“ [24, 458].

Однак, мабуть, не варто зводити процес ототожнення тільки до несвідомого. Помітна близькість ідентифікації до таких свідомих процесів як інтенціональність Едмунда Гусерля, теорії „самозаглиблення“ Х.Ортеги-і-Гасета чи, зрештою, теорій самопізнання Сократа і Сковороди дозволяють розглядати її як процес підсвідомо-свідомий.

З-посеред усіх „МИ“ (чи референтних груп [6, 45]), з котрими ототожнює себе особистість, аксіальною є нація. „Ідентифікувати себе з нацією, – пише Ентоні Сміт, – це більше, ніж ідентифікувати себе із справою або з колективом. Це означає дістати особисте оновлення й гідність у національному відродженні й через нього. Це означає стати частиною політичної „нащадки...“ [22, 167-168]. Таким чином, національна ідентифікація виступає в ролі домінуючої ідентифікації особистості. Її визначаємо як підсвідомо-свідомий процес ототожнення індивідом себе із певною групою як усвідомленою природно-духовною єдністю (нацією).

Структуральна теорія передбачає вивчення феноменів на рівні пар, що їх утворюють бінарні опозиції. Терміном, що лежить в опозиції до ідентифікації, є диференціація (розрізнення). У герменевтиці П.Рікера „принцип диференціації виступає зворотним боком принципу референції“ (19, 401). У цьому плані національна свідомість особистості „являє собою результат подвійного зіставлення й співвіднесення свого „Я“ з „не-Я“, з „Вони“ як етностереотипом „чужого“ та з „Ми“ як з етнічним ідеалом „свого“ [16, 61].

Синхронні когнітивні процеси національної ідентифікації та диференціації існують як синтетичні, поєднуючи несвідомий та свідомий рівні психіки індивіда. Якщо врахувати вищенаведену дефініцію нації (як природно-духовної єдності), то процес національного ототожнення можна уявити і як національно-духовний процес. Однак методологічно *правильним* є уточнення терміну „національно-духовна ідентифікація“, вужчого стосовно „національної ідентифікації“.

Координатами, в межах котрих варто завершити експлікацію впроваджуваного терміну, є поняття: духовності, культури, мистецтва, мови та об'єктів національно-духовної ідентифікації.

Ще Юліан Вассіян стверджував „відвічний закон панування духа на землі“ [5, 199]. У філософії німецького екзистенціаліста Карла Ясперса йдеться про те, що „людина – це дух, ситуація справжньої людини – її духовна ситуація“ [27, 103]. „Як органічну духовну єдність, що переступає межі часу“, змальовував українську націю Т.Шевченко [9, 133].

Духовність безпосередньо пов'язується із іманентно-людською здатністю до трансцендування та ідентифікацією. Цей зв'язок найбільш очевидний у таких онтологічних духовних формах як культура (рід) та мистецтво (вид): „Індивід здобуває сенс свого існування тоді, коли він установлює зв'язки з предметним світом культури, ототожнюється з ним й „інкарнується“ у нього“ [13, 135]. При цьому варто зауважити, що „немає культури... без коріння, без генетичної лінії і без обличчя, звичайно, національного...“ [15, 88].

Взагалі питання взаємовідносин між „універсальною“ та національними культурами складне, але тільки ідеологічні упередження перетворюють його у невіршувану проблему. Ось як вирішує цю дилему Микола Бердяєв: Культура ніколи не була і ніколи не буде абстрактно-людська, вона завжди конкретно-

людська, тобто національна, індивідуально-народна, і лише в такій своїй якості вона сягає загальнолюдськості“ [3, 155].

Це ж стосується і мистецтва як „суспільної діяльності великого значення, як вираження глибинних і найсуттєвіших поривань народу“ (за Вінкельманом) [7, 248].

Для естетики екзистенціалізму мистецтво – це гносеологія екзистенції [7, 339]. Але воно розкриває не лише смисл буття людини, а й буття взагалі. М.Гайдеггер вважав, що „найбільш адекватним чином „істину буття“ може виявити мистецтво, оскільки у творі мистецтва „відбувається істина“ як „приховуюче розкриття сущого“ [12, 31]. Порівняйте з Арістотелем: „...досвід є знанням одиничного, а мистецтво – знанням загального“ [1, 101].

Якщо буття взагалі і людське буття поєднані (за М.Гайдеггером) і тісно пов'язані із тотожністю, зокрема національною, то має рацію Е.Шаргафф, коли говорить про „справжню літературу“ – мистецтво слова, одну з найважливіших і наймасовіших ділянок культури, саме з нею пов'язуючи минуле, батьківщину, рідну мову – те, що забезпечує національну ідентичність і без чого нема народу, а є населення, є біороботи, що, можливо, мають розум, але позбавлені душі“ [17, 143]. Таким чином, мистецтво і національна ідентичність – невід'ємні поняття.

Враховуючи потенціал опрацьованого матеріалу, дефініція національно-духовної ідентифікації буде наступною, це – підсвідомо-свідомий процес ототожнення суб'єктом себе із духовно-культурними феноменами як зразками, в результаті котрого формується національна ідентичність цього суб'єкта.

Залежно від того смислу, котрий вкладають у поняття „культура“, буде залежати й обсяг національно-духовної ідентифікації. При надто розширеному – національно-духовний процес ототожнення практично зливатиметься із національною ідентифікацією (порівняйте: національна ідентичність як „культурна“ в Е.Сміта), і навпаки, чим вужчим буде цей смисл, тим вужчою буде й роль національно-духовної ідентифікації. Таким чином, статус національно-духовної ідентифікації (як культурного процесу) в системі національної ідентифікації залежить від об'єму сукупності духовно-культурних феноменів (митецьких, релігійних, етичних тощо). Завдання сучасної культурології – чітко дефініціювати культуру й окреслити структуру її феноменів.

Власне, лише в контексті культури (особливо мистецтва) увиразнюється суть та принципи дії національно-духовної ідентифікації як духовного процесу конституювання особистості. Саме тут чітко проступають евристичні та гносеологічні потенції цього онтологічно-екзистенціального феномену: пізнання невідомого-себе (і через ідеал-Я (З.Фрейд), і через пласт колективного національного несвідомого (К.-Г.Юнг), верифікація свого „Я“ зі своїм(-и) „МИ“, осмислення в рамках референції своєї телеології, буття (й екзистенції) взагалі тощо.

Основним полем, в котрому власне і відбувається процес національно-духовного ототожнення, є мова. Передусім тому, що „мова й культура є двома паралельними різновидами набагато фундаментальнішої діяльності...; йдеться про людський дух“ [14,71] (К.Леві-Строс). Водночас „мова нації та її культура становлять органічне ціле“: „Смерть мови означає загибель культури“ [11, 141]. Аксіальний статус мови підкреслювало чимало європейських мислителів: Жан-Поль Сартр твердив, що „ми існуємо в мові, як у власному тілі“ [21, 109], Жак Лакан заявляв, що „мова „структурує“ людину“ [12, 39], а Мартін Гайдеггер писав: „Мова є домом буття. В помешканні мови живе людина. Мислителі і поети – хранителі цього помешкання“ [24, 192].

Отже, мова не просто „озвучує“ національне буття, а й творить те буття: „...мова виконує націотворчу роль, позаяк соціалізація... відбувається в атмосфері (аурі, ефірі) національної мови, що надає людині ознак соціально-національної істоти, члена національно-мовної спільноти“ [17, 18].

У теоретичному осмисленні нації Левом Ребетом увиразнюються наступні об'єкти національного ототожнення, котрі він, як і більшість інших націоналогів, розглядає як чинники формування національної єдності: держава, територія, родина, культура (головно, мистецтво), релігія, мова, національна місія, спільні ідеї та вартості тощо. В Ентоні Сміта наступні об'єкти формують національну ідентичність: національна територія, спільні міфи, історична пам'ять, культура, єдині юридичні права, спільна економіка [22, 23]. Схожу структуру національних атрибутів і факторів спостерігаємо у П.С.Манчіні, Маміями, В.Фляшганса, Ф.Ноймана, С.Рудницького, О.Бочковського та ін.

Узагальнюючи, виділимо декілька основних типів (що мають свої підтипи) об'єктів національної ідентифікації. Це: люди, як втілення певних національно-психічних констант (національного

менталітету) історико-культурні персоналії (історичні діячі, митці, духовні батьки нації тощо), релігійні ідеї, Церковні ритуали, топоси рідної землі, міфологічні символи, легенди, культурні артефакти, моральні принципи, історичні події, природні феномени, національні аксиси, фольклорна система, характер родинних зв'язків, традиції народу, загальнонаціональна мова (усі її структурні елементи) тощо.

Усі ці об'єкти національної ідентифікації у змодельованому художньому універсумі (митецькому творі) постають для реципієнта вже суто як об'єкти національно-духовної ідентифікації. Вони отримують наче подвійне буття: по-перше, існують як об'єктивні факти і фактори національного універсуму, по-друге, – як інтериоризовані елементи кодифікованих митецьких текстів.

Зрозуміло, що повноцінне окреслення (осмислення) категорії національно-духовної ідентифікації вимагає дослідження з боку всіх дотичних дисциплін: філософії, психології, нації – та соціології, політології, культурології та філології (зокрема, літературознавства). Важливо тільки, щоб усі експлікації верифікувалися із методологічним принципом Івана Франка: „Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими „вселюдськими“ фразами покрити своє відчуження від рідної нації“ [23, 406].

1. Аристотель. Метафізика // Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир – эпоха Просвещения / Сост. П.С.Гуревич. – М., 1991.
2. Бердяев Н.А. Самопознание // Бердяев Н.А. Сочинения. – Москва-Харьков, 1998.
3. Бердяев Н. Національність і людство // Сучасність. – 1993. – № 1.
4. Бочковський О. Вступ до націології. – К., 1998.
5. Вассиян В. Степовий сфінкс // Хроніка 2000. – 1994. – №3-4.
6. Гусейнов Г.Ч., Драгунский Д.В. Национальный вопрос: попытка ответа // Вопросы философии. – 1989. – № 6.
7. Естетика: Підручник / Л.Т.Левчук, Д.В.Кучерюк, В.І.Панченко / За заг. ред. Л.Т.Левчук. – К., 1997.
8. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. – К., 1992.
9. Зварич Р. Сіонізм і український націоналізм: історичні, політичні та філософські паралелі // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 5-6.
10. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. – Дрогобич, 1992.

11. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич, 1994.
12. Квіт С. Основи герменевтики. – К., 1998.
13. Кириллук О. Трансцендування як сутнісна риса людини // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 2.
14. Леві-Строс К. Структуральна антропологія. – К., 1997.
15. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури // Маланюк Є. Книга спостережень. – К., 1995.
16. Нельга О. Теорія етносу. Курс лекцій. – К., 1997.
17. Радевич-Винницький Я. Нариси з лінгвонаціології // Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. – Дрогобич, 1997.
18. Ребет Л. Теорія нації. – Львів, 1997.
19. Рікер П. Конфлікт інтерпретацій. – М., 1995.
20. Розумний М. Національна ідея та її самозаперечення // Сучасність. – 1996. – № 6.
21. Сартр Ж.-П. Что такое литература? (фрагмент) // Вопросы философии. – 1982. – № 4.
22. Сміт Е.Д. Національна ідентичність. – К., 1994.
23. Франко І. Поза межами можливого // Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
24. Фрейд З. Психологія мас и анализ человеческого Я // Фрейд З. Психоаналитические этюды. – Минск, 1998.
25. Хайдеггер М. Закон тождества // Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. – М., 1991.
26. Шерех Ю. Этюды про національне в літературах сучасності // Сучасність. – 1993. – № 4.
27. Ясперс К. Духовна ситуація часу // Читанка з історії філософії: У 6 кн. / За ред. В.І.Волинки. – Кн.6: Зарубіжна філософія ХХ століття. – К., 1993.

Петро Іванишин. Теоретичні аспекти національно-духовної ідентифікації. Автор аналізує вельми актуальну проблему митецької сфери: національно-духовну ідентифікацію. Це основний процес національної ідентифікації, котрий сприяє утворенню національної ідентичності особистості. Викладено основні методологічні засади підходу дослідника до проблеми: філософські, психологічні, соціологічні, політологічні, філологічні.

Петр Иванишин. Теоретические аспекты национально-духовной идентификации. Автор анализирует весьма актуальную проблему из сферы искусства: национально-духовную идентификацию. Это основной процесс национальной идентификации, который способствует образованию национальной идентичности личности. Изложено основные методологические основания подхода исследователя к проблеме: философские, психологические, социологические, политологические, филологические.

Petro Ivanyshyn. Theoretical aspects of the national spiritual identification. The author analyses a very urgent problem of the art sphere: the national spiritual identification. This is a main process of the national identification, which helps to build the national identity of a person. The main methodological approaches of the researcher to the problem are laid out: philosophical, psychological, sociological, political, philological.